

Рэзюмэ

*Камароўшчызна*¹. Мова беларуска-польска-літоўскага памежжа – гэта кніга пра гаворку даследаванай тэрыторыі, яе гісторыю, але таксама пра людзей – жыхароў вёскі Камарова і суседніх мясцовасцей. Камароўшчызнай даўней называлі маёнтак Старжынскіх, вакол якога пазней утварылася вёска Камарова. Мая „Камароўшчызна” мае крыху шырэйшы характар, таму што ахоплівае шэраг суседніх вёсак і з’яўляецца сімвалічнай назвай, якая ўключае ў сябе не толькі гаворку Камарова, але і гаворку іншых мясцовасцей, уключаных у даследаванне.

З 2010 года і да моманту напісання кнігі я праводзіла палявыя даследаванні ў Камароўшчызне (вёска Камарова і суседнія вёскі: Альшэва, Бакшты, Багацькі, Барысы, Варашылкі, Венцавічы, Грумбіненты, Канстанцінава, Куркулі, Нарэйшы, Нецькі, Сёмкі, Старая Вёска, Фалевічы, Януковічы, Яцыны). Для патрэбаў гэтай манаграфіі я праслухала, распісала і апрацавала каля 150 гадзін запісаных інтэрв’ю з больш чым 100 жыхарамі з 17 вёсак, што пры перакладзе на камп’ютарны тэкст дало больш за 500 надрукаваных старонак.

У цэнтры даследчай увагі апынулася мова Камароўшчызны, якую я спрабавала апісаць і паказаць, як рэалізуюцца розныя моўныя з’явы ў працэсе камунікацыі. Мова знаходзіцца ў цеснай карэляцыі з тоеснасцю камунікатыўнай супольнасці. У сувязі з гэтым моўную сітуацыю я абмяркоўваю, беручы пад увагу нацыянальную ідэнтыфікацыю жыхароў даследаванага рэгіёну. Вобраз ідэнтычнасці маіх суразмоўцаў намагаюся адлюстравать з пункту гледжання рэспандэнта, а не даследчыка, хоць з увагі на сваё паходжанне (нарадзілася я ў Варашылках) гэта не так проста.

У сваёй *Камароўшчызне* я хачу падкрэсліць, што даследаваная тэрыторыя, з’яўляючыся разнастайным месцам у сацыяльным, гістарычным, культурным і моўным плане, застаецца пры гэтым кампактнай гарманічнай прасторай, адкрытай для кожнага чалавека, незалежна ад яго веравызнання, нацыянальнасці, культуры ці мовы. Так як на кожным памежжы – што вынікае з яго спецыфікі – тут няма месца для варожасці ці праблем нацыянальна-рэлігійна-культурнага характару. Цытуючы жыхароў: „У касыцёл можа прысці кажды – хоць праваслаўны

---

¹ Паводле нормы сучаснай беларускай мовы назва Камароўшчызна павінна аддавацца на пісьме як Камароўшчына, таксама як Браслаўшчына, Міншчына, Віцебшчына і г.д. У іншых рэгіёнах Беларусі, напр., Дзяржынскім р-не Мінскай вобл., Каманецкім р-не Брэстскай вобл., Браслаўскім р-не Віцебскай вобл. існуюць аднаіменныя населеныя пункты. У мясцовай беларускай (польскай) гаворцы назва мясцовасці, якая знаходзіцца ў цэнтры ўвагі даследавання, выступае з фармантам *-ізна*: Камароўшчызна. У сувязі з тым вырашана пакінуць гэтую форму і ў перакладзе на беларускую мову.

ты, хоць хто. І я магу пайсьці і ў царкву, усі роўна” [ФС Камарова/ 2017]. Гэтыя словы пацвярджаюць тэзіс Гжэгожа Бабіньскага, які піша, што „przejściowy i niedookreślony charakter pogranicza i zamieszkujących je społeczności może rodzić większą otwartość i tolerancję. Częściej spotykana inność, która może nawet stać się częścią swojskości, pozwala postrzegać odmienność jako coś normalnego”² [Babiński 1997: 60].

Мая даследчая ўвага засяроджваецца ў першую чаргу на моўным памежжы, пад якім за Эльжбетай Смулковай разумею „strefę przestrzenną bezpośredniego zetknięcia się i przenikania języków i gwar różnych narodów i/lub grup etnicznych, bądź sąsiadujących ze sobą, bądź żyjących na tym samym terytorium”³ [Smułkowa 2002f: 89]. Аднак зразумець моўнае памежжа немагчыма без ведаў пра такія пазамоўныя катэгорыі, як: узрост, паходжанне, сацыяльны стан суразмоўцы, яго адукацыю, веравызнанне, пачуццё нацыянальнай ідэнтычнасці, жыццёвы досвед, а таксама такія знешнія фактары, як, напрыклад, перасоўванне межаў або дзяржаўныя змены. Чарговым важным аспектам у правядзенні сумленных даследаванняў з’яўляецца доўгатэрміновае ўключанае назіранне і вяртанні даследчыка ў выбраныя мясцовасці. Правядзенне даследавання „знутры” [Zielińska 2011: 279] – як вынікае з прынцыпаў антрапалагічнага метаду, які ляжыць у аснове маіх даследаванняў – дае магчымасць аб’ектыўна і дакладна апісаць рэчаіснасць, у якой існуе і функцыянуе чалавек памежжа. Толькі такі падыход дазваляе пазнаць яго свет, зразумець мысленне і спосабы катэгарызацыі свету, і нават стаць часткай гэтага адкрытага, шматграннага і, адначасова, закрытага, з’яднанага „свету памежжа”.

Прыняты мною антрапалагічны падыход – асноўны метады працы таксама іншых даследчыкаў (напр., Engelking 2012a; Golachowska 2012; Smułkowa 2011; Straszuk 2006; Zielińska 2013) – дазволіў убачыць свет з пункту гледжання суразмоўцы, зразумець яго механізм і прынцыпы функцыянавання, а таксама сэнс, які яму надае менавіта чалавек памежжа.

У цэнтры маіх даследаванняў – як і ў Анны Зеліньскай, якая даследавала мову і нацыянальную ідэнтычнасць у Любускім рэгіёне [Zielińska 2013], – знаходзіцца чалавек, мова і стаўленне да мовы, на якой размаўляюць жыхары Камароўшчыны. Адпраўной кропкай у даследаваннях майго памежжа стала адкрытае і нестандартызаванае інтэрв’ю, якое дазволіла паглыбіцца ў псіхалагічны, індывідуальны і ўнутраны свет чалавека (так званае ментальнае памежжа⁴).

² „Пераходны і недаакрэслены характар памежжа і супольнасці, якая яго насыляе, можа прывесці да большай адкрытасці і талерантнасці. Часцей сустраканая іншасць, якая можа нават стаць часткай свойскасці, дазваляе ўспрымаць адметнасць як штосьці звычайнае” [Babiński 1997: 60]. Пераклад уласны – А.Ž.

³ „Прасторы прамога сутыкнення і пранікання моў і гаворак розных народаў і/або этнічных груп, якія знаходзяцца ў суседстве або жывуць на той жа тэрыторыі” [Smułkowa 2002f: 89]. Пераклад уласны – А.Ž.

⁴ Пытанне тэрытарыяльнага памежжа (вонкавага) і ментальнага (індывідуальнага, псіхалагічнага, унутранага) было прадметам публікацый, між інш. Антаніны Класкоўскай [Kłoskowska 2005: 125]; Эвы Навіцкай [Nowicka 1999: 14]; Эльжбеты Смулковай [Smułkowa 2002: 483]. Шырокі агляд работ адносна памежжа быў зроблены Аннай Энгелькінг, Эвай Галяхоўскай і Анна Зеліньскай у артыкуле *Tożsamość, język i pamięć w sytuacji pogranicza. Uwagi wstępne* [Engelking, Golachowska, Zielinska 2008: 7–24].

У святле вышэйсказанага, галоўнай мэтай маіх даследаванняў з'яўляецца характарыстыка дамінуючага моўнага кода, ролю якога выконвае мясцовая беларуская гаворка, з улікам яе функцыянавання і адносінаў да мовы жыхароў, якія ёю карыстаюцца ў паўсядзённай камунікацыі. Зацікаўленасць гэтай тэмай была выклікана, па-першае, адсутнасцю навуковых працаў пра мову гэтага рэгіёну, па-другое, зменамі, якія адбываюцца ў гаворцы Камароўшчызны – адыходам ад мовы старэйшага пакалення, у якой адчуваецца дастаткова моцны ўплыў польскай мовы, на карысць сучаснай гаворкі, арыентаванай на беларускую ці рускую мову.

Праведзены аналіз сабранага матэрыялу паказвае, што на даследаванай тэрыторыі – Камароўшчызне – мы маем справу, з аднаго боку, са зменай характару гаворкі, якая адбываецца адначасова з адыходзячым пакаленнем найстарэйшых аўтахтонаў. З іншага – з хуткім і немагчымым, каб затрымаць, працэсам моўнай інтэграцыі, якая праз накладанне моўных сістэм прыводзіць да ўтварэння своеасаблівай „моўнай сумесі“, зразумелай кожнаму жыхару памежжа. Дадатковае значэнне тут мае блізкасць сістэм рускай і беларускай моваў, а таксама большы прэстыж першай з іх. Напластанне гэтых элементаў і іх суіснаванне прывяло да сцірання адрозненняў паміж мовамі і культурамі, выклікаючы пачуццё „пераблытанага“, а разам з тым паслядоўнага і з'яднанага свету.

Вывучаючы добра знаёмае і блізкае мне памежжа, а пасля аналізуючы сабраны матэрыял, я заўважыла, што на працягу некалькіх пакаленняў (у дадзеным выпадку трох – старэйшага, сярэдняга і маладога) адбываюцца змены, як моўныя, так і тоесныя.

Я ўбачыла, як сучасны свет і розныя гісторыка-палітыка-эканамічныя падзеі надаюць кірунак мысленню і прымушаюць маладое пакаленне да пераацэнкі тых ці іншых перакананняў – істотных каштоўнасцей для старэйшага пакалення. Мне вельмі хацелася б, каб мова Камароўшчызны, якая раней не знаходзілася ў цэнтры навуковых інтарэсаў, была пачаткам даследаванняў мовы Мядзельшчыны – рэгіёну дыферэнцыраванага з рэлігійна-моўнага пункту гледжання, які з'яўляецца каштоўнай крыніцай звестак для мовазнаўцаў, гісторыкаў, сацыёлагаў, антрапологаў і іншых спецыялістаў гуманітарных дысцыплін.

***

Манаграфія складаецца з дзвюх асноўных частак: *Камароўшчызна ў гісторыка-культурна-моўным аспекце* і *Камароўшчызна ў вачах жыхароў*. Першая з іх уяўляе сабой тэарэтычныя развагі гісторыка-культурна-моўнага характару, другая складаецца з асобных аўтабіяграфічных нарацый.

Тэарэтычная частка ўключае ў сябе ўвядзенне, у якім прадстаўлены мэты працы, метадалогія даследаванняў, стан даследаванняў беларускіх гаворак на падставе найбольш вядомых прац польскіх і беларускіх даследчыкаў, якія ўнеслі істотны ўклад у развіццё беларускай дыялекталогіі, а таксама асноўныя паняцці, неабходныя для разумення сутнасці выбранай праблематыкі.

Чарговым крокам, і, такім чынам, асобным раздзелам гэтай часткі з'яўляецца гістарычная характарыстыка даследаванай тэрыторыі ў суадносінах з агульнай гісторыяй. Гэта вельмі важна, паколькі выяўляецца сувязь дадзенага месца

з падзеямі, якія шырока абмяркоўваюцца ў сусветнай гісторыі (напрыклад, 1939 год на ўсходніх землях Другой Рэчы Паспалітай, Другая сусветная вайна ці пасляваенныя гады разам з саветызацыяй гэтага рэгіёну). З іншага боку, такі падыход дазваляе зразумець механізмы дзеяння структур і людзей, з якімі мы сустракаемся ў аўтабіяграфічных нарацях жыхароў Камарова і суседніх вёсак⁵. Важнае месца ў развагах гістарычнага характару займае падраздзел пад назвай *Адукацыя ў Камароўшчызне*. У ім апісана развіццё адукацыі ў розныя перыяды, што тлумачыць наяўнасць існуючых там моў і культур, а таксама прадстаўлены магчымасці атрымання адукацыі аўтахтонамі, якія, у сваю чаргу, уплываюць на фактычны стан асноўнага кода камунікацыі.

Наступным этапам меркаванняў стала сацыялінгвістычная характарыстыка Камароўшчыzny. У гэтым раздзеле апісаны і прадстаўлены ўзаемадзеянні, якія адбываюцца паміж вясковай супольнасцю і мовай / мовамі, функцыянуючымі на даследаванай тэрыторыі з улікам пазіцыі суразмоўцы адносна ўласнай нацыянальнай ідэнтыфікацыі, а таксама стаўлення да мовы/ моў, якой/ якімі ён карыстаецца як у межах сваёй супольнасці, так і за яе межамі.

Улічваючы той факт, што асноўным сродкам камунікацыі жыхароў Камароўшчыzny з'яўляецца беларуская гаворка, апошні і самы важны раздзел тэарэтычнай часткі прысвечаны мове. Цэнтральнае месца ў меркаваннях займае размяшчэнне мовы Камароўшчыzny на карце беларускіх дыялектаў, а таксама характарыстыка яе асобных аспектаў (фанетычнага, марфалагічнага, сінтаксічнага і лексічнага), прэзентуючы спосабы функцыянавання выбраных моўных з'яў. Тэарэтычныя развагі падсумоўвае заключэнне, у якім прадстаўлены высновы, зробленыя падчас аналізу сабранага матэрыялу.

Другая частка манаграфіі – *Камароўшчызна ў вачах жыхароў* – складаецца са сведчанняў аўтахтонаў. Гэта апаўдана пра жыццё маіх суразмоўцаў, іх асабістыя назіранні, досвед і праблемы, з якімі давялося ім змагацца ў розны перыяд і час свайго існавання. Усе прадстаўленыя тэксты адлюстроўваюць мясцовую беларускую гаворку жыхароў Камарова і навакольных вёсак. Улічваючы іх характар, я маю на ўвазе канфрантацыю з вядомымі гістарычнымі фактамі і багатую крыніцу для даследчыкаў іншых навуковых дысцыплін, тэксты перадаю ў спрошчанай фанетычнай транскрыпцыі, дзе запіс максімальна набліжаны да мовы іх аўтараў. Негістарычныя імёны, якія сустракаюцца ў тэкстах, замяняюцца сімваламі X і Y.

У канцы кнігі замешчана табліца са спісам суразмоўцаў з указаннем іх года, месца нараджэння, нацыянальнасці, веравызнання і адукацыі.

---

⁵ У гэтым месцы я хацела б сказаць пра вялікія цяжкасці, звязаныя з пошукам літаратуры гістарычнага характару, таму што канкрэтных навуковых пазіцый, у якіх разглядаецца гістарычны аспект у адносінах да Камароўшчыzny, няма. У сувязі з гэтым, свае развагі я абгрунтавала на даступных энцыклапедычных і краязнаўчых крыніцах, а таксама выкарыстоўвала касцельныя архіўныя дакументы і сведчанні маіх суразмоўцаў. Гэта можа растлумачыць некаторыя эмоцыі пры апісанні тых ці іншых момантаў гісторыі даследаванага рэгіёну.